

I t K

3-4

Irodalomtörténeti Közlemények

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1995

TARTALOMBÓL

Ukácsy Sándor: „Trombita, kürt, tanító vagyok” (Prédikátorok – hivatásukról, műfajukról)

Domonpay H. János: Az Életképek irodalomkritikája

Domonpre László: Műfaji differenciálódás és nemzeti identifikáció (A magyar regény a múlt század derekán)

*

Domonpre Ferenc: Déry Tibor és Nagy László

*

Domonpre István: Jegyzetek Bíró Ferenc A felvilágosodás korának magyar irodalma című korszakmonográfiájához

Domonprecskés András: Szerdahelyi István: Verstan mindenkinek

*

Domonpre Péter Antal: Gaal József elbeszélő prózája (Életkép, adoma, rajz)

Domonpre Ánta Gábor: Mozgai Pali, a gyermekhős (Cholnoky-könyv. De melyiké?)

*

Domonpre Sándor: Zilahy Lajos 1956-os „perújításának” néhány levéldokumentuma Buday Tibor hagyatékában

*

emle

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1995. XCIX. évfolyam 3–4. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Komlószi Tibor
felelős szerkesztő

Bíró Ferenc
Dávidházi Péter
Horváth Iván
Kőszeghy Péter
Kulcsár Péter
Tverdota György
Veres András
*

Kádár Judit
a Szemle rovat szerkesztője,
technikai szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG
1118 Budapest
Ménesi út 11–13.

- Lukácsy Sándor*: „Trombita, kürt, tanító vagyok” (Prédikátorok – hivatásukról, műfajukról) 271
Korompay H. János: Az *Életképek* irodalomkritikája 293
Imre László: Műfaji differenciálódás és nemzeti identifikáció (A magyar regény a múlt század derekán) 321

Kisebb közlemények

- Bubryák Orsolya*: Weber János *Wappen der königlichen freyen Stadt Epperies* című művéről 335
Botka Ferenc: Déry Tibor és Nagy László 344

Vita

- Fried István*: Jegyzetek Bíró Ferenc *A felvilágosodás korának magyar irodalma* című korszakmonográfiájához 355
Kecskés András: Szerdahelyi István: *Verstan mindenkinek* 367

Műhely

- Weber Antal*: Gaal József elbeszélő prózája (Életkép, adoma, rajz) 377
Sánta Gábor: *Mozgai Pali, a gyermekhős* (Cholnoky-könyv. De melyiké?) 392

Adattár

- Praznovszky Mihály*: Egy választási csíny Mikszáth ismeretlen levelében 404
Illés Sándor: Zilahy Lajos 1956-os „perújításának” néhány levéldokumentuma Buday Tibor hagyatékában 407

Szemle

- Emlékezések Ady Endréről (*Schweitzer Pál*) 419
Jan Ślaski: Wokół literatury włoskiej, węgierskiej i polskiej w epoce renesansu (*Hopp Lajos*) 424
Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország) (*Monok István*) 427
„Im küttem én orvosságot”. Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1644 (*Németh S. Katalin*) 430
Baróti Szabó Dávid: Jer, magyar lantom (*Szilágyi Márton*) 431
Szathmári István: Stílusról, stilisztikáról napjainkban (*Szabó Zoltán*) 436

Krónika

- Horváth Károly** (1909–1995) (Németh G. Béla) 439

„TROMBITA, KÜRT, TANÍTÓ VAGYOK”
 Prédikátorok – hivatásukról, műfajukról

*A szőlőfák az lelki pásztorok,
 kiknek kell gyümölcsözniük lelki tisztaságot.
 Könyvecse a szent apostolok méltóságáról*

A prédikálás mesterségét a régiek tankönyvekből sajátították el. Ezek – ars praedicandi vagy concionandi elnevezéssel – a beszéd kidolgozásától a szóbeli előadás módjáig minden szükségesre megtanítottak. A szakirodalom kellő figyelemben részesíti őket.¹

Egy másik szövegcsoport az igehirdető feladatáról, szándékairól, tapasztalatairól szól – magukban a prédikációkban. Szétszórt kijelentések és vallomások; együtt egy hivatásrend hitbéli és írói tudatának széles panorámája. Dolgozatomban ennek tanújeleit veszi szemügyre a katolikus prédikáció XVII–XVIII. századi fénykorában. Hasonló vizsgálatra más még nem vállalkozott.

A prédikátor szakrális funkciót tölt be: Isten igéjét hirdeti. Megbízását Krisztustól kapta: „Elmenvén az egész világra prédikáljátok az Evangéliumot minden teremtetett állatnak!” (Márk 16.15. Káldi György fordítása.) Ezzel a Megváltó, az első igehirdető, mennybemenetele előtt átruházta tanító hivatalát az apostolokra és utódaikra. A pap „vicéje Istennek” – mondotta büszkén Szabó István. „Akármicsodás légyen a pap, csak Kristus igéjét hirdesse, úgy kell hallgatnod, mintha Kristus szájából hallanád.”² „... a világnak szántóföldén (így magyarázza Padányi Bíró Márton a magvetőről szóló evangéliumi példabeszédet) az elmében és lélekben a magvető [...] maga a Kristus; külsőképpen pedig az ő általa küldetett apostolok és minden egyházi szolgák...”³ Hasonlóképpen, bár szerényebben nyilatkozott Szent Ágoston, akit Kelemen Didák idéz: „aki prédikáll, csak kosára és edényre a mennyei Magvetőnek, a Kristus Jézusnak, ő Sz. Felsege önti az igaz hitben való lelki tanítókba azt, amit a hallgatók közben hintenek.”⁴

Az apostolok pünkösd napján láttak hozzá, a Szentlélek csodás lelki ajándékkal felszerelve, küldetésük teljesítéséhez: „kezdének szólni nyelveken” – mint

¹ Fontosabb tételek a szakirodalomból: RÉZBÁNYAY József, *Az egyházi szónoklat egyetemes története*. I. Esztergom, 1904. A 82. lapon több tucat középkori ars praedicandi és egyéb segédkönyv felsorolása. – Etienne GILSON, *Les idées et les lettres*. Paris, 1932. (*La technique du sermon médiéval* c. fejezet.) – Dorothea ROTH, *Die mittelalterliche Predigttheorie*. Basel, 1956. – Vasile FLORESCU, *La rhétorique et la néorhétorique*. București–Paris, 1982. – BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*. Bp., 1971. – BARTÓK István, *Két XVII. századi magyar egyházi retorika*. ItK 1983. – Uő., *Adalék a XVIII. századi magyar egyházi retorika történetéhez: Gombási István prédikációelméleti munkássága*. In *Tanulmányok a régi és az újabb magyar irodalomról*. Szerk. KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1986.

² SZABÓ István, *Prédikációk, melyeket egy böjti vasárnapokon az Isten igéjéről és három böjti péntek napokon a Kristus Jézus szenvedéséről és haláláról... mondott*. Sopron, 1743. 14.

³ PADÁNYI BÍRÓ Márton, *Micae et spicae*. Győr, 1756. I. 365.

⁴ KELEMEN Didák, *Buza fejek*. Kassa, 1729. 242.

a magyar népének mondja. Prédikátoraink elismeréssel emlegetik, hogy első beszédével Péter háromezer zsidót térített meg. Az *apostolok cselekedetei* megőrizte Péter beszédének szöveghagyományát. A názareti Jézusról, életéről, haláláról és föltámadásáról szólt, tapasztalatairól tehát, de idézett is Dávid király egy zsolttárából, ennek szavait mint jóslatot Krisztusra vonatkoztatva. Ily módon már az első prédikációban megjelent az, ami majd sok-sok évszázadon át minden prédikációnak tárgya és (hermeneutikus) módszere lesz: a bibliamagyarázat.

Isten igéje: kinyilatkoztatás; írott alakban: a Biblia, mely az Egyház tanítása szerint a Szentlélek műve. A hittételt Káldi György szépen adja elő: „azt nem valami hazudozó poeta találta, vagy csélcspó prókátor írta, vagy álnok sophista gondolta, vagy dicsekedő philósofhus koholta; egy szóval: nem valami ember alkotta, ki elméjében megtántorodhatik, sőt még angyal sem formálta, kinek tudománya amint mástól adatott, úgy bizonyos határba is rekesztetett; hanem ő maga az Isten...”⁵ Illyés András Aquinói Szent Tamást idézi (kissé nehézkesen): „Az isteni Ige, mely öröktől fogva fogantatott az Atyának értelmében, előlkezdet Ige [verbum primordiale]. És mivel előlkezdet, attól származnak minden igék. Mintha mondaná: Mint a kutfőből származó patakok a kutfőnek édes minémüségét részeltetik, úgy minden isteni külső igék származnak abból az első belső örök Igéből.”⁶

Méltóságáról és hasznairól sokat írtak, egész beszédek is, prédikátori szokás szerint tekintélyeket idézve és metaforikus képesbeszédben. Káldi György: „A szent atyák és doktorok sok szép nevekkal ékesítették a Szentírást [...]. Clemens Alexandrinus üdvösség partjának nevezi, melyben habok nincsenek; a tanítványa pedig, Origenes, a Noé bárkájához hasonlítja, mellyel megmenekedhetünk az Isten haragjának árvizétől, és az örök boldogságnak partjára juthatunk. Szent Athanasius a jóságos cselekedet és az igaz hit mesterének mondja. Szent Basilius a bizonyos országútjának nevezi, az igazságnak megtalálására. Szent Gergely Dávid tornyának nevezi, melyről ezer paizsok függenek s az erősseknek minden fegyverök” – tizenkét hasznai miatt pedig „méltán hasonlíthatjuk az Élet-fájához, melly tizenkét gyümölcsöt hoz, minden hólnapban megadván gyümölcsét”.⁷ Pázmány több mint két tucat metaforát gyűjtött össze: „Némelyek ezt [a Szentírást] lajtorjának nevezik, mellyen égbe emeltetik és Isten eleibe vitetik lelkünk, mint a Jákob lajtorjáján felmentek az angyalok. Egyebek Istentől adatot tükörnek mondják a Szentírást, mert ebben nemcsak magunk fogyatkozásait látjuk, de az isteni Felséget is homályban szemlélhetjük. Aranyszájú Szent János külsőnek nevezi a Szentírást, mellyel a menyország kapuja felnyitattik. Sokan ezt paisznak és gyémánt falnak híják, mellyel óltalmaztatunk ellenségünk dühösségétől. Vannak, akik lelki szárnyak nevével ékesítik a Szentírást, mert ezáltal, nem mint Icarus, veszedelmesen, hanem örök dűcsösségnek nyerésével Isten eleibe röpülnünk. Cassiodorus a Szentírást Anyaszentegyház kincsének és kincstartó házának nevezi, mert abban vagyon minden tudománynak gazdagsága. [...] Szent Ágoston azt írja, hogy a Szentírás lelki betegségek orvossága. Ha meghidegedtél, felgerjeszt; ha bűnökkel sebesedtél, meggyógyít a Szentírás. Sokan egyebek a Szentírást útnak nevezik, mellyen ingyenesen mehetünk menyország felé.” Következnek még más metaforák is: kenyér, tej, méz, tiszta forrás, Paradicsom,

⁵ KÁLDI György, *Az vasárnapokra-való prédikációknak első része*. Pozsony, 1631. 293.

⁶ ILLYÉS András, *Megrövidítetteti ige*. Bécs, 1796. I. 77.

⁷ KÁLDI György, *i. m.* 294–295.

manna; majd egy szép szekvencia Szent Ágostontól: „Tudományok tudománya, angyalok étke, barátok [monachorum] táplálása, papok pincéje, apostolok dűcsössége, proféták gazdagsága, püspökök hivatalja, gyermekek ábécéje, özvegyek tanúsága, házások ékessége.”⁸ Néhány metafora egy másik beszédre maradt: kétélű pallos és fejsze, kard, jó mag, oltoványág, lámpás, eső, harmat, hó, tűz, pöröly, orvosság, lelkünk mosogató víz, örök életre tápláló eledel, lelki szomjúságunkat enyhítő ital⁹ – ezek mind a Bibliából valók. Ugyanezeket a metaforákat, a teljes készletet, felsorakoztatja (Pázmánytól kölcsönözve, apró változtatásokkal) Csúzy Zsigmond is.¹⁰

A metaforák értelmét gyakran hosszú kifejtéssel világították meg. Miért mondta Jeremiás próféta Isten igéjét tűznek és pörölynek? Illyés András magyarázata, Hugó kardinális nyomán: „Tűz, mert az Isten igéinek meg kel emészteni a vétkeknek rozsdáját, és megmelegíteni Istennek szerelmére, és megvilágosítani a hit ágozatának ismérésére. Pöröly pedig, mert a szívnek keménységét megtöri, és meglágyítják a megszorongatásra.”¹¹ Hasonló magyarázatot adott, szokásos bőbeszédűségével, Csúzy Zsigmond: „Miképpen a tűz világosétt és hevét, úgy az Isten igéje elsőben is megvilágoséttya értelmünket, hogy vóltaképpen lássuk és értsük a mennyei dolgok szükségét és a világi tündérségek labirinthosos kelepccéit; azután megmelegétti és felgerjeszti elfajult hideg szívünket, és pártolkodó visszálkodással délecegeskedő zabolátlan akaratumkat az isteni szerelemre hevétti, hogy abban mintegy égvén szívünk, engedelmes hajlandósággal a törvényes parancsolatokhoz szabja és alkalmaztatja az akaratot. Megégeti efelett és megemészti a hiaságos kívánságokból származott vásott törvénytelenéseket, és az örökké megmaradandó jóknak elnyerésére némelly szárnyak gyanánt emelgeti.”¹²

A jó mag metaforáját a magvetőről szóló példabeszéd kedveltette meg. Némelykor a beszédgyűjtemény címét is ez inspirálta: *Buza fejek* (Kelemen Didák), *Apostoli búza-kalászok* (Padányi Bíró Márton), *Búza kalászok* (Gáll Bernardinus). Pázmány szerint a jó magból „Isten fiai nevelkednek. Mert, ha kezdetben az örök Ige által teremtetet a világ, most lelki születésünk Isten Igéjének rothadatlan magvából vagyom.”¹³ Káldi György tíz pontban fejtette ki a mag és az ige hasonlatosságait s a kapcsolatos erkölcsi intéseket. „Elsőben: a magban nagy erő vagyom, és noha alávaló dolognak és meghólnak láttatik, mindazáltal, ha a földbe vetik, megelevenedik, gyökeret vér, kicsirázik, felnevelkedik, naponként erőssödik, és bővséges gyümölcsöt terem: azonképpen az Isten Igéje kicsiny és meghólt dolognak láttatik, midőn vagy olvassuk vagy halljuk, de mihelyen a szívünkbe vésszük, megelevenedik, a hitnek gyökerét nemzi, melyből a jó cselekedetek származnak, és az örök életnek gyümölcsivé léznek... IV. A földnek, amelybe a magot vetik, lágynak kell lenni, tisztának, vastagnak: a szív is, melly az Isten Igéjét bé akarja venni, ne légyen kemény, valami bűnben megátalkodván, se tisztátalan, a gonosz gondolatokban hevervén, se álhatatlan, ingadozván a háboruságban...

⁸ Az Isten igéje igaz világossága az emberi tudatlanságnak. Pázmány prédikációinak első kiadásában: 379 skk.

⁹ *Mint kel az Isten Igéjét gyümölcsösön halgatni.* 450–451.

¹⁰ Csúzy Zsigmond, *Lelki éhséget enyhítő evangéliumi kölcsönözött három kenyér.* Pozsony, 1724. Ajánló levél. – *Evangéliumi trombita.* Pozsony, 1724. 185–188.

¹¹ ILLYÉS András, *i. m.* I. 83.

¹² Csúzy Zsigmond, *Lelki éhség.* Ajánló levél.

¹³ PÁZMÁNY prédikációi, 450.

V. A földet meg kell szántani és rontani, hogy a magot bévegye: mi magunkat meg kell sanyargatnunk, és a testi vágyódásoknak ellene kell mondanunk... VI. A mag meghal és megrothad a földben, és úgy hoz gyümölcsöt: az Isten Igéje akkor gyümölcsöz a mi szívünkben, mikor abban megmarad, és némineműképpen megrothad, a buzgó és gyakor elmélkedés által...¹⁴

Lehetséges volt másféle interpretáció, másféle beszédmód is. Simon Máté meglepő helyen, egy „táncbéli mulatságról” szóló prédikációban vetté elő a jó mag metaforikus témáját, és jelentését a papi igehirdetésen túl minden erkölcsös beszédre, intésre és tanácsra kiterjesztette: „Ha az Isten Igéje értetik a magon, valami jót hallotok akármi módon, az mind jó mag; jó mag tehát, ha felesége kéri az urát, hogy vessen már egyszer véget az átkozott ivásnak, melly miatt annyi lelket vesz, annyi pénzt elfecsél, annyi dolgot elmulat, oly nagy kárt télesen becsületében, jószágában, gyermekeiben; jó mag, ha az ura inti feleségét, hogy hagyja el a házallást, üljön a rokkán, viselje gondját a háznak, hagyja el már egyszer a nyelvkeskedést, többről több lelki veszeltyt ne indítson; jó mag, ha az apa, anya, gazdaasszony feddi házanépét a korcsmázásért, kártételért, engedetlenségért, visszaszóllásért, káromkodásért, veszedelmes társaságért, isteni szolgálat, mise-, prédikáció-mulatásért; jó mag, ha a szomszédok vagy jóakarók veszedelmes hibáját látván szomszédjoknak, jóakarójoknak, arról azt magánossan megszöllítják, kéri, bíztatják, hogy vigyázzon becsületére, jusson eszébe a mindent látó és büntető Isten, szánja lelkét, tekintse üdvösségét, és jobbítsa meg magát; jó mag, ha valaki a mulatságban a parázna beszéd úzókat, fajtalanul tréfálókat, szemtelenül rágalmazókat pirongatja, ha a gonosz beszéd helyett a prédikációban, tanításban, gyónásban hallott példákat, oktatásokat beszéli; jó mag, ha a bírák, esküdtek, tanácsok az ünnep- vagy böjtszegőket, a mise- vagy prédikáció-elhenyélőket, a részegeseket vagy veszekedőket, káromkodókat vagy kártévéket, paráznaság vagy tolvajság úzókat pálca vagy korbács alá fogván, erős szemrehányással, kemény pirongatással oktatják, feddik, orcázzák; amit pedig a lelki atyáktól vagy a prédikációban, vagy a tanításban, vagy gyóntatásban hallotok, az nemcsak jó mag, hanem szemem szedett tisztádon tiszta búza.”¹⁵

Simon Máté a hazai hitszónoklat klasszikus korának sereghajtója. Birtokában van még a hagyományos retorika mesterfogásainak; a „jó mag” szavak hétszeres megismétlésével pompás szekvenciát épít föl, arányos tagokból numerózus szerkezetet, megkoronázva a papi beszéd rangjához illő „tisza búza” fokozó kifejezéssel – de kora már egy nagymúltú műfaj hanyatlásának vagy legalább is átalakulásának évadja. Ha Pázmány az Isten igéjéről prédikált, beszédében egymást érték Platon, Arisztotelész, Cicero és Varro nevei, Ptolemaiosz, Antiochus, Theodosius, Bonifacius és mások példái; Simon Máténál a Musa pedestris gyermekei – gazdák, falusi bírák, tanácsbéliék – veszik át a szót, történeti adalékok helyett apró életképek. Az új idő szónoka nem vágyódik tudós babérokra, mellőzi a metaforikus hasonlóságok elmés fejtegetését, lemond arról az ékes egyházi nyelvről, melynek Káldinál, Pázmánynál s utódaiknál annyi szépséget köszönhetünk; ellenben új szépségek felé tapogatózik, némileg oly módon, ahogyan profán irodalmunkban Baróti Szabó és Berzsenyi fentebb stíljének magas árja elvonulván, apránként előbukkantak a népiesség lapályos, de viruló szigetei. Simon Máté földön jár, populáris szónoki modorát gyakorlati igény hívta elő (falusi plébános

¹⁴ KÁLDI György, *i. m.* 295–296.

¹⁵ SIMON Máté, *A táncz-béli mulatságról tíz prédikációk*. Vác, 1800. 90–91.

volt), ez teremtett új irodalmi értékeket; a katolikus egyházi beszéd azonban nem az ő nyomdokain haladt tovább, egyszerűen kiürült és ellaposodott.

*

A prédikatori munkában példaképek mutatták az utat.

Mindenekelőtt maga Krisztus; ő volt – mint Szabó István mondja – „az első és fő prédikátor”.¹⁶ Életének minden mozzanatát mint prédikációs tevékenységet fogták fel. Szabó István szerint: „valahol járt, kélt, bővséges jelenségeit hagyta Istenségének, mind mennyei bölcsességének kinyilatkoztatása, mind pedig természet erejét fellyül haladó jeles cselekedetei által. Ösztön vala minden szava a tökéletességre és üdvösségnek keresésére, fontos és hathatós prédikálás minden cselekedete.”¹⁷ Kosztolány Sándor a keresztet is „prédikáló-szék”-nek mondta, Krisztus hét utolsó szava „egész életében tett tanításnak, prédikálásnak egybekötött summája”.¹⁸ Pázmány igen szép beszédet írt, Bellarmino példájára, de egyéni kidolgozásban, a Megváltónak a keresztfán mondott szavairól. „... akkor, utolsó prédikációjában, a magas keresztfárúl, oly hét szókat monda, melyek minden édességnek ízit viselik, minden szomjúságot előlthatnak, minden üdvösséges tudományt, rövid mondással, summában kapcsolnak, annyira, hogy valamit teljes életében tanított, valamit csudálatos szentségének példájában mutatott, mindazokat a hét rövid mondásoknak csomójában foglalta. Ezek a hét szók ama hét arany gyertyatartók, mellyek az Isten sátorát mennyei bölcsességnek fényességével világosítják; ama hét oszlopok, mellyek a Christus házának épületit tartják; ama hét harsogó trombiták, mellyek zengési szabadulásnak esztendejét hirdetik, és az istentelen Jerichónak kőfalait ledöjtik.”¹⁹ Krisztus szeretett példázatokban szólni, „sok szép és gyönyörűséges példabeszédeket egyelétett prédikálási és tanítási közé, [...] oly szándékkal, hogy azoknak kedves hallása által könnyebben behatna a lelkekbe, és nagyobb foganatja lenne beszédének” – írja Szabó István,²⁰ másutt megjegyzi: azért járt el így, hogy „a zsidók szokásától el ne távozzon, kiknél igen kedvesek valának a példabeszédek”; hasznos szokás, „mert valamint az irott kép előnkbe adja azt, aminek képe ha távúl vagyon is, és mintegy világosságot ad felőle elménknek, úgy a példabeszédek megvilágosítják a dolgot, hogy inkább láthassuk, észrevehessük és megérthessük a benne elrejtett titkokat”²¹ – és következik egy egész prédikáció az elvetett mag parabolájáról. Krisztus tanításmódját illő volt követni, „művel Kristus urunk példabeszédben adta előnkbe [mondanivalóját], én is többire csak példákban szólok” – így Szabó István.²²

Példaképe volt a prédikátoroknak Keresztelő Szent János is. Sok beszédet írtak róla, Szabó István hármát. Mintául szolgált szerénysége: „*Ego vox clamantis in deserto* [...] Nem mondja János: *Ego vox clamans*, Én kiáltó szó vagyok, hanem: én a kiáltónak szava; mert ő csak edénye és eszköze vala annak, aki ő általa kiáltott.”²³

¹⁶ SZABÓ István, *Három esztendőre-való vasárnapi prédikációk*. Nagyszombat, 1746. I. 86.

¹⁷ Uo. I. 78–79.

¹⁸ KOSZTOLÁNY Sándor, *Négy esztendő-béli böjti napokra rendeltetett szent beszédek*. Pozsony és Pest, 1798. IV. 98.

¹⁹ PÁZMÁNY prédikációi, 537.

²⁰ SZABÓ István vasárnapi prédikációi, I. 79.

²¹ Uo. I. 85.

²² Uo. III. 73.

²³ Uo. II. 21.

Mintaszerű volt erkölcsi bátorsága: „Fél Herodes a királyi székben: nem fél János a tömlöcben. Fél Herodes a szabadságban; nem fél János a vas csizmában. Fél Herodes, fél az ő ágyasa, fél az egész udvar, félnek az őrző vitézek; nemcsak nem fél János, hanem bátrabban prédikált.”²⁴

A *Jelenések könyvének* szerzője angyalról ír, kinek orcája, mint a nap, lábai, mint a tüzes oszlopok; Szent Ágoston értelmezése, melyet Stankovátsi Leopold ad elő: Péter és Pál apostolok „a keresztény Anyaszentegyháznak két tüzes oszlopi, és az Új Testamentom angyalának, Kristusnak, földre és tengerre tétetett két lábai, mellyek által a föld kerekességét mind vizen, mind szárazon eljárta, és az egész világot hatalma alá hajtotta.”²⁵ Szabó István szerint Szent Pál „harsogó trombitája Kristusnak”, „a prédikátoroknak tüköre és gyöngye”²⁶ Lépes Bálint szerint „keresztyéni ékessen szóllásnak sebessen folyó patakja”.²⁷ Bossuet panegiriszt írt Szent Pálról, Pázmány magasztaló prédikációt.²⁸ Idézi Szent Jeromost: „*Paulum quoties lego, videor mihi non verba, sed audire tonitrua*; amikor a Szent Pál írását olvassa, nem szókat, hanem menydörgéseket láttatik hallani. Mert a Szent Pál szava Evangeliom trombitája, Juda nemzetéből származott oroszzlány ordítása, pogány népek menydörgése, keresztényi tudományok folyóvize.” Szent Ágoston, mint Stankovátsi Leopoldnál olvashatjuk, „hármát kívánt volna ez életben látni főképpen: Rómát győzedelmes pompájában; Kristust e földön jártában; és Szent Pált prédikálásában”.²⁹

A prédikátorok, ha igehirdetői hivatásukról szóltak, gyakran vonatkoztatták magukra a trombita-metaphorát. „Mikor az egész Római Anyaszentegyházba, köröskörül a keresztyén világon – így kezdte beszédét az utolsó ítéletről Landovics István – minden prédikáló székül képzem magamnak, hogy hallom a máj Evangeliomot, úgy tetszik énnékem, hogy annyi trombitát hallok, amennyi prédikáló pap hirdeti azt az ítéletet...”³⁰ A trombita a vitézkedő Anyaszentegyház fegyverzetének része; erről szól Illyés István allegóriája: „felemelt zászlója a kereszt, harsogó trombitái a prédikátorok, paisa a hit, sisakja a reménség, páncélja a szeretet, éles kardja az Isten ígéje, tábori élése és orvos-patikája a szent sacramentumok, tisztviselői az egyháziak, vitézi minnyájan a keresztyének” – az ellenség az ördög.³¹

A trombita-metaphora ötletét Izajás prófétától vették: *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, et annuncia populo meo scelera eorum.* (58.1.) „Kiálts, meg ne szűnjél, mint a trombita emeld fel szódat, és hirdesd az én népemnek az ő vétkeit.” (Káldi György fordítása) A prófétai szózat kontaminálódott Jerikó történetével, melynek falai leomlottak a trombiták harsogásától. Pázmány Krisztus hét utolsó szavát hasonlította a hét jerikói trombitához; hasonlóképpen Stankovátsi Leopold, egyik könyve címében: *Hangzó trombita, az az A keresztfán függő Isten és Ember hét szavai*; és Csúzy Zsigmond is könyvcímet formált a metaforából: *Evangeliomi trombita*. Voltak, akik szerint „alázatosb titulussal” is beérhette volna, de a buzgó prédikátor, könyve előszavában, elutasította a kritikát: „mindnyájan nem nádszá-

²⁴ Uo. II. 13.

²⁵ STANKOVÁTSI Leopold, *Ünnep-napokra való prédikációk*. Első rész. Győr, 1788. 303.

²⁶ SZABÓ István vasárnapi prédikációi, II. 309., II. 56.

²⁷ LÉPES Bálint, *A mennyei boldogságra édesgető lükör*. Prága, 1617. I. 15.

²⁸ PÁZMÁNY prédikációi, 1215 skk.

²⁹ STANKOVÁTSI Leopold, *i. m.* 300–301.

³⁰ LANDOVICS István, *Novus succursus*. Nagyszombat, 1689. 23.

³¹ ILLYÉS István, *Sertum sanctorum*. Nagyszombat, 1708. I. 128.

lon nyargalózdó vagy a levegőöveget ingyen kolompozó, hanem Urünk Kristus zászlója alatt túsakodó katonák vagyunk”, kell tehát a fegyver és a trombita – s hivatkozott Izajás prófétára.

Illyés András magyarázatot fűzött a próféta szavaihoz: „Azért nem mondja, mint az orgona, avagy mint a cimbalom, hogy csak gyönyörködtetne a prédikátor, hanem *quasi tuba*, mint a trombita, hogy felindítaná a resteket, felserkentené az aluvókat; hogy biztatná a lelki harcra a félelmeseket.”³² Padányi Bíró Márton tudós értekezést kanyarított a metafora köré. Idézte az *Aeneis* kezdősorát: „*Arma virumque cano*, fegyvert, vitézkedést, fegyvereket és hadakozó férfiakat zengek.” A vitézkedéshez trombiták is kellene, nagy hasznukat vették Jerikó ostromlói; más csodás trombitálásokról olvashatni a *Jelenések könyvében*; mindezekkel ő, a szónok, nem versenyezhet, mégis enged a próféta felszólításának: *quasi tuba exalta vocem tuam*, és „mint csak most tanulókat tudatlan trombitás dicsőséges Szent Mihály arkangyal tisztességére nem valami francia, olasz, német vagy más idegen, hanem egy magyar rövid nótát [akar] csendes beszélgetéssel zengedezni”.³³ Ennél az eruditus mutatóvívénél meggyőzőbben hangzik Lépes Bálint prédikatori programnyilatkozata: „Mivelhogy, keresztyének, ez mostani eszeveszett időben csaknem mindnyájan az emberek fülök mellől bocsátják el az ítéletről emlékeztető üdvösséges intéseket, [...] azért készeréttetem minden rend, hivatal és állapotbéli emberekre kiáltanom, amaz én nagyhatalmú Uramnak parancsolatjára: *Clama, ne cesses* [stb.] Trombita, kürt, tanító vagyok, kiáltanom köl, harsagnom köl, föl köl emelnem szótom, hogy néma ebnek, ki nem ugathatok, ne mondattassam. Az Isten népét feddenem köl az ő gonoszságáról...”³⁴ – és hosszú feddőzés következik, a régi magyar irodalom gyöngyszeme.

Voltak a prédikátorságnak más metaforái is; Káldi sorolja fel őket: „igen szükséges a pásztornak, hogy égő és fénylő szövétnek légyen, amint Keresztelő János volt [...]. Amint Szent Bernárd mondja, a prédikátornak hasonlónak kellene lenni a medencéhez, melyből ki nem foly a víz, míg meg nem telik; és nem a csatornához, melyben semmi víz nem marad [...]. A kakashoz is hasonlónak kellene lenni, ki elsőben magát serkenti fel szárnyaival, azután ébreszt fel egyebeket szavával”³⁵ – és idézi Szent Pál második levelét Timotheushoz: „Légy példája a híveknek”, s hivatkozik Titushoz írt levelére is, melyben az apostol tételesen felsorolta, mi kívántatik meg a püspöktől (s általában a lelkiatyától): „A püspöknek vétek nélkül kell lenni, mint az Isten sáfárának; nem kevélynek, nem haragosnak, nem részegesnek, nem verekedőnek, nem rút nyereség kívánójának; hanem gazdálkodónak, kegyesnek, józannak, igaznak, szentnek, maga megtartóztatónak, a hív beszédnek, mely a tudomány szerént vagyon, szorgalmatos megtartójának, hogy inthessen az üdvösséges tudomány által.” Az összhangot a szónok élete és tanítása, tettei és szavai között, mely Quintilianus retorikájában is követelmény volt, az Egyház különösen fontosnak tartotta,³⁶ prédikátorainál

³² ILLYÉS András, *i. m.* I. 418.

³³ PADÁNYI BÍRÓ Márton, *Ünnep-napokon, Diaetáknak alkalmatosságával, egyéb jeles napokon mondatott külömb-külobmféle szép prédikációk*. Győr, 1761. 791–793.

³⁴ LÉPES Bálint, *Az halandó és ítéltre menendo tellyes emberi nemzetnek fényes tüköre*. Prága, 1616. II. 225.

³⁵ KÁLDI György, *Az innepekre-való predikációknak első része*. Pozsony, 1631. 588.

³⁶ „La concordance obligatoire entre ce qu'il recommande et ce qu'il fait réellement, concordance établie par Augustin, deviendra un lieu commun dans les traités chrétiens d'homilétique ou *ars praedicandi*.” V. FLORESCU, *i. m.* 78.

vissza-visszatérő téma. Káldi szerint: „Nem illik, hogy a tanítókról azt mondhas-
sák: [...] szép és jó a tanítása, de rút és gonosz a cselekedete. [...] többet használsz
példáddal, hogysen beszéddel.”³⁷ Páduai Szent Antalt kell követni, aki nagy
tanító volt – írta Török Damascenus; de „nem igazán nagy az a tanító, aki mint a
Sámson oroszlánya, szájába hordozza a mézet, mellynek ízét nem érzi”. Nagy
tanító Keresztelő Szent János, Illyés próféta és Szent Vazul. „Fényeskedett János
egyebeknek, mert magában égett. Lángok valának Illyésnek szavai, mert maga
tűz vala. [...] Tanítása Basiliusnak menydörgés vala, mivel élete villámlás vala.”³⁸
De nem minden lelkipásztor méltó a nagy elődökhöz; őket Rupert apátúr
békáknak nevezte.³⁹

A prédikátor világias, feslett élete azonban nem menti föl a híveket a templomi
beszéd hallgatásának kötelessége alól. „Igen hasznos és üdvösséges az Isten igéje,
noha némelykor a tisztátalan lelki tanéttö szájából származik” – mondta Csúzy
Zsigmond, s állítását hasonlattal támasztotta alá: „valamint szemléljük, hogy a
forrás kútfőből mesterséges szivárványokon felszitatván a vizek, hol vad, hol
szeléd emberek, hol angyalok, hol kigyók, hol pedig faragott oroszlányok szájából
folynak ki nagy bőven, mindazáltal senki tőlök meg nem rettenik, sőt a szomjú-
hozó ember olly izessen, olly egészségessen iszik a faragott oroszlány vagy a
kigyófőből szinte, mint a kiformált angyal szájából, [...] mert valamint ebből, úgy
amazokból friss és jó hideg víz szokott kicsorogni.”⁴⁰ Példákkal érvelt Szabó István
is, de sokkal egyszerűbben: „ha egy erszény pénzt adna az a prédikátor, nem
vennéd-e el tőle, hogy életét s magaviselését nem kedvelled? Csak jó teje legyen
csöcsömös gyermeked dajkájának, szoptattatod a kisdedet véle, ha ő magában
erkölcstelen és tisztátalan asszonság is.”⁴¹ Taxonyi János hasonlata: „ha valaki
néked tokai asszúszőlő bort adna innod, nem gondolnál azzal, hogy fakupában
adja, hanem elvennéd s meginnád.”⁴² Pázmány szerint: „ha a jó pénzt örömet
vészük, noha mocskos a fizetőmester keze; ha meg nem vetjük az egészséges
orvosságot, noha beteges dokortúrlt rendeltetik; ha a tiszta jó bort kedvesen isszuk
a föld-edényből; ha Illyés proféta örömmel vette a kenyeret, mellyet a büdös varju
nyujtott: nem okosság az igaz tanítást kedvetlenül venni azért, hogy vétek nélkül
nincs, aki előnkbe terjeszti. [...] Ha király levelét hozzák, nem vizsgálja, aki eszes,
micsoda pennával és mellyik deák írta, hanem arra vigyáz, mi vagyon a levélben.
Mi se cirkáljuk annak életét, aki szól, hanem Istentől hálaadással végyük, ha
számár által oktat is.”⁴³ A papok leleményesek voltak hivatásuk és szakmájuk
védelmében.

*

„Az udvari ékesszólásra sem nem érkeztem, sem nem erőlködtem, nem gon-
dolván azokkal, kik az eggyügyü igaz tudományt nem kedvelik, hanem *viszkető
füllök lévén*, az emberi bölcseségnek capragos igéiben gyönyörködnek...” – írta
Káldi, vasárnapi prédikációi előljáró beszédében. A három szó, melyet dőlő
betűkkel szedettet (a bibliai citátumok kiemelésének általános szokása szerint),

³⁷ KÁLDI György vasárnapi prédikációi, 72.

³⁸ TÖRÖK Damascenus, *Vasárnapi és ünnepi prédikációk*. Eger, 1802. III. 355–356.

³⁹ Idézi ILLYÉS András, i. m. I. 59.

⁴⁰ CSÚZY Zsigmond, *Kosárba rakott aprólékos morzsálék*. Pozsony, 1725. 401–402.

⁴¹ SZABÓ István böjti prédikációi, 7.

⁴² TAXONYI János, *Az emberek erkölcsének és az Isten igazságának tükörei*. Második kiadás, Pozsony és Pest, é. n. 546. (Az első kiadás: Győr, 1740.)

⁴³ PÁZMÁNY prédikációi. A keresztyén prédikátorokhoz intéés.

Szent Pálnak Timotheushoz írt második leveléből való: *prurientes auditu*. Az apostoli szavakból az egyházi irodalom leggyakrabban használt toposza lett. (Seregestül lehetne idézni régi példákat, Szent Jeromostól, Bonaventurától, másoktól.)

A pogány antikvitás retorikájánál többre tartották a bibliai igét, a közérthető igaz tudományt. „Nem a szófodorgató bölcs orátorok tanévtványi vagyunk (idézte Petrus Damianust Csúzy Zsigmond), hogy ékesszóllással csiklándoztassuk a hivek füleit, hanem együgyü halászoké.”⁴⁴ A Szentírást „olylan lélekkel köll prédikálni, amellyel íratatva vagyon” – intette paptársait Csete István. „Félek rajta, sok földi orátorok [...], midőn Krisztus Urunk jászolát, keresztit, szenvedésit, az evangeliomi kis mustármagot, halászok írásit kicsinyről (amint ők vélik) peremes szókkal nagyra magasztalni kívánják, tapasztalni ne kezdjék, hogy a földi bölcsesség minél magasabban héjaz a mesterséges szóllásban, meg annyival följobb s följobb emelkedik az isteni titkoknak mélysege, és előbb markokba szakadni látszatik a világi bölcsesség fonala, mintsem azoknak magasságát felérjék.”⁴⁵ A jó prédikátor mintái az apostolok; ők „nem ékesítették beszédgyeket az ékesen szóllásnak füleket gyönyörködtető, szíveket csalogató virágjaival, hanem egyenesen, minden festék nélkül adták elé a Kristus tanítását” – írta Török Damascenus.⁴⁶ A keresztény tudomány, Csúzy szerint, „külső tekintetre, annál is inkább összevetvén a világi bölcsök szófodorgatásával és éppen csak fölök csiklándoztató haszontalan cifra beszédekkel, csekélynek látszik; belsőképpen mindazáltal kiváltképpen való nagy ereje vagyon, úgyhogy az Isten Igéjéhez képest amazok merő árnyék és éppen csak tündér színhányás.”⁴⁷ A prédikációgyűjteményekhez írt előszavakban a szerzők szinte sosem mulasztották el, hogy a retorika ellen nyilatkozzanak, s már-már hivalkodtak szerénységükkel. Illyés István: „A rethorica regulái szerént való ékesen szóllásnak módján sem kapdos-tam [...], együgyü világos beszéddel inkább elégedvén.”⁴⁸ Csete István: „A rebe-gő és bárdolatlan nyelvtől (aminémű az enyím) csudálatos eloquentiát itt ne várjon bár senki; nem minden bokor alatt nyugszik az ékes beszéd, a paraszt ajak nem méltó királyokról csak szóllani is.”⁴⁹ Szabó István: „Ha nagy tudományt vársz írásimban, és ékesszóllást, megcsalatkozol [...]. Én a lelkek hasznára, nem az ékesszóllásra vigyáztam.”⁵⁰ Bertalanffi Pál: „sem fülviszkettető ékesszóllást, sem elme-gyönyörködtető ritka leleményt s bölcselkedést nem találsz abban” (ti. könyvében).⁵¹ Alexovics Vazul: „Az ékesen szólásban, ha kitelhetett volna is tőlem, nem törekedtem. Mert lelki haszonért, nem fölgyönyörködtetésért irtam és beszéllettem.”⁵² Még a legcifrább stílusú és a legműbb predikátor, Padányi Bíró Márton is kötelezőnek tartotta a retorika elhárítását és a szerénykedést. Beszédeiben egyszerű (lelki) eledelt kínál, nem „fazékban főtt, igen fűszerszámos és sokféle elegyítésekkel öszvekevert, zagyvált étel”-t, s arra inti olvasóját: „ne

⁴⁴ CSÚZY Zsigmond, *Lelki éhség*, 320.

⁴⁵ CSETE István, *Panegyrici Sanctorum Patronorum Regni Hungariae*. Ford. GYALOGI János. Kassa, 1754. 175–176.

⁴⁶ TÖRÖK Damascenus, i. m. II. 119.

⁴⁷ CSÚZY Zsigmond, *Lelki éhség*, 320.

⁴⁸ ILLYÉS István, *Catekismus avagy Lelki tej*. Nagyszombat, 1697. A kegyes olvasóhoz.

⁴⁹ CSETE István, i. m. 148. (Szent István-napi predikáció.)

⁵⁰ SZABÓ István böjti predikációi. A keresztény olvasóhoz.

⁵¹ BERTALANFFI Pál, *Keresztyén böltsesség*. Nagyszombat, 1754. Előljáró beszéd a kegyes olvasóhoz.

⁵² ALEXOVICS Basilius, *Ünnepnapi predikációk*. Pest, 1789. A keresztény olvasóhoz.

vágyódjál az izlést izgató, gyönyörködtető, igen száj-izént való kényes étkekre, ne figyelmezz a zsiros szájú, szabad életű gonosz embereknek csak magok agyából koholt, magok agyában kotlott találmányira, a füleket viszkettető mesére [...] élj ezen sovány étellel, [...] ez csak sovány kalász, nem vajas kalács, csak száraz morzsalék, nem leves mártalék; ha jóízűn esik, jele a jó egészségnek, adja Isten hasznodra, üdvösségedre, ha pedig sótalan, izetlen, s azért nem tetszik, én vagyok a bűnös, mert nem tudtam megkésztetni szájad ízére, kérlek, ne neheztelj...⁵³ Megtaláljuk a toposzt Pázmánynál is: vannak, akik „hegyes kérdéseket, haszon-talan vizsgálásokat, fülgyönyörködtető csufságokat vagy fabulákat” halmoznak; az ilyen prédikátort Nagy Szent Gergely a házasságtörőhöz hasonlította, aki „nem magzatot, hanem gyönyörűséget keres”.⁵⁴ Pázmány másutt Pál apostol helyett kedvenc Senecájára hivatkozott: „Én amit írtam, *animis scripti, non auribus*, lelki haszonért, nem fülgyönyörködtetésért írtam. Annak okáért sem ékesen szóllásra, sem egyéb cifrára nem szaggattam, hanem amit üdvösségesnek itiltem, együgyű szókkal gyakran előhoztam...”⁵⁵ És leírta sokszor idézett kijelentését: „az okos embernek nem a hímes szók, hanem az erős valóságok tetszenek.”⁵⁶ (Az idézők elfelejtették hozzátenni, hogy ez Pázmánynál átvétel, fordítás: „*Prudentibus non placent phalerata, sed fortia.*” Prosper: *De vita contemplativa*, lib. 3.)

Csúzy Zsigmondnak saját különleges szókészlete volt efféle gondolatok kifejezésére. „Éles elméje, hegyes pennája s mézzel folyó beszéde bölcs Homerusnak távol nagyon tőlem; valamint Apellesnek festő ecsetecskéjét talám még kezemben sem tudom jól fogni. [...] Újságot azért töllem ma senki ne várjon, se hízkelkedő s fülöket csiklándoztató szófia beszédét ne kívánjon...”⁵⁷ Szent Istvánról méltóképpen szólni erőtlennek érzi magát, „ha szinte Demosthenestől kölcsönöz is magának mézzel folyó beszédet, Tulliustól [= Cicerótól] füleket csiklándoztató szófodorgatást, Aristotelestől elmés okoskodást”.⁵⁸ De nincs is szüksége az antikvitás retorikájára: „Vallyon Tullius szófodorgatásit veszem-e elő? Avagy Aristoteles nyúghatatlan elmefuttatásit? Apellest szólléтом-e festő ecsetecskéjével? Avagy orrondi Ovidiusi fabulás verseivel? Ah! távul, távul legyenek mindezek!”⁵⁹ Mert hiába kereste a paradicsomi boldogság helyét Plato, „fennhéjázó tudományával szinte a hóld öblös kerektségéig hatván”; hiába nyomozta „nyúghatatlan elmefuttatással” Aristoteles; hiába kereste Tullius, „szófodorgató beszédinek nyugós kelepceiben keveredvén, tágasb úton ragadtaték Plutóhoz vacsorára”.⁶⁰ Vannak ugyan prédikátorok, akik „színes tudománnyal [...] és csak füleket csiklándoztató szóbeszéddel gyönyörködtetik” hallgatóikat,⁶¹ miképpen vannak hallgatók, akik „kikeresett szófodorgatásokban gyönyörködők, akik mindenkor más elmefuttatásokból származott festékes tudománt kívánnak”, de „nem az a prédikátor tisztí, s nem is illik, hogy a templomban, az Isten házában újságot beszéljen, fabulát meséljen, vagy más játszi nyájasságot hozzon elől, nem! hanem inkább a régi szent atyáknak s magának Urúnknak nyomdokit követvén, a Szentírást hirdesse, melly

⁵³ PADÁNYI BÍRÓ Márton, *Micae et spicae*. A kegyes olvasónak.

⁵⁴ PÁZMÁNY prédikációi. A keresztyény prédikátorokhoz intés.

⁵⁵ Uo. A keresztyén olvasóhoz. – A Seneca-idézet a 100. epistolából való.

⁵⁶ Uo. A keresztyén prédikátorokhoz intés.

⁵⁷ CSÚZY Zsigmond, *Zengedező sip-szó*. Pozsony, 1723. 185.

⁵⁸ Uo. 376.

⁵⁹ Uo. 432.

⁶⁰ CSÚZY Zsigmond, *Morzsalék*, 119.

⁶¹ CSÚZY Zsigmond, *Trombita*, 182.

hizelkedve nem palástolja, hanem üdvösségesen felfödözi lelkünknek fekélyét, úndok bélpoklosságát; álnok színhányással nem csiklándoztatja a füleket, hanem penitenciatartásra s sűrű könyhúllatásra gerjeszti a szíveket...⁶²

Akárhányszor fogadkoztak prédikátoraink, hogy ellenállnak a retorika csábításának, fogadalmukat nem tartották meg. Hitszónoklataiknak nagyon is retorikus kidolgozást adtak, olyannyira, hogy magukra vonták rosszállását a protestánsoknak, akik dísztelenebb beszédeket írtak és hallgattak. Elítélő véleményüket Csúzy visszautasította: „fondamentom nélkül szükölködő fundamentoma feslett káromkodásoknak az, hogy mi [...] ingyen kigondolt fabulákkal élünk, s azokkal csiklándoztatjuk az együgyűek füleit” – szerzőnk úgy tesz, mintha csak a példabeszédek alkalmazását érné a vád, s ezt persze könnyű kivédeni, hiszen Krisztus és az egyházatyák is éltek példázatokkal, miért ne tehették az újkori igehirdető, hogy „kölcsonyözött hasonlatosságokkal” fejtsé ki mondanivalóját?⁶³

A kölcsönzés alapszabály volt a prédikálásban. „Magam gondolatit és újomból szopot dolgokat nem irok; Isten könyvéből, az Anyaszentegyház doktrínak írásából vettem tanításimat. [...] Valaki írásában valami jót találok, enyím” – közölte olvasóival Pázmány,⁶⁴ s ez is toposz volt, csaknem minden beszédgyűjtemény előszavában megtaláljuk. Látszólag a kötelező szerénykedés elve működött, valójában az ugyancsak kötelező óvatosság és hagyományőrzés: a papi szónok nem térhetett el a jóváhagyott tanoktól, ragaszkodnia kellett a bevált hitmagyarázathoz. „Nem is követtem semmibe – írta Telegdi Miklós – az én tulajdon fejmemnek gondolatit, sem azoknak vélekedéseket, kik többet tulajdonétnak magoknak, hogy nem mint az megrögzött igaz értelemnek, hanem erőlködtem az Istent esmerni és egyebekkel is esmertetni”.⁶⁵ A módszert Baranyi Pál hasonlattal világította meg: „Valamint a képirók, mesterségekre vigyázván, először a fundamentomos festékekből a fundamentomot vetik meg, s azután, más színű festékeket öszveelegyítvén, külömb-külobmféle húzásokat, lineákat és árnyékokat vonnak, hogy azzal diszessebben és szebben kiadja magát a kép: [...] hasonlóképpen mi is a Szentírásból szedegetett festékeket, az Isten igéjét tudniillik, fundamentomúl vetvén, a szent atyáknak és az Anyaszentegyház más nevezetes doktorinak írásából elegyítettünk össze, mellyek diszességére és ékességére szolgálának...”⁶⁶ Eszerint az idézgetést, melyet ma az erudíció jelének (olykor fitogtatásának) tartunk, a régiek az ékesítés kategóriájába sorolták. Ezt tette Káldi is: „előttünk hordozván a Kristus magyarázatját, azt a hallgatóknak hasznára több szóval megfejgetjük; mint a szép drágakőnek a környüllevő arany-zománc, ékességét gyarapítja és kedvesbé teszi.”⁶⁷ A hasonlat szép; mutatja, hogy prédikátoraink csak a világi – szófodorgató és fülcsiklandozó – retorikát utasították el, a magukét nagy becsben tartották. Mert – mint Szent Ágoston írta – „az ékesszólás bölcsesség

⁶² CSÚZY Zsigmond, *Morzsalék*, 398.

⁶³ Uo. 654.

⁶⁴ PÁZMÁNY prédikációi. A keresztyén olvasókhöz.

⁶⁵ TELEGDI Miklós, *Az evangeliomoknak... magyarázattyának elseo része*. Bécs, 1577. Az keresztyén olvasóknak. – Pázmány szerint a „bódog emlékezetű, jámbor, istenfélő” Telegdinek minden igyekezete ellenére sem sikerült mindig megmaradnia az „igaz értelem” mellett; mert – miután azt a meglepő kijelentést teszi, hogy csak négy vagy öt (!) prédikációját olvasta – „ezekbe is oly dolgokat találtam, mellyekbe külömböz tellyesen a közönséges tudomántúl”. (*Felelet Magyarai Istvánnak. Pázmány Péter Összes munkái*. I. Bp., 1894. 469.)

⁶⁶ BARANYI Pál, *Imago vitae et mortis*. Nagyszombat, 1712. A egyes olvasóhoz.

⁶⁷ KÁLDI György vasárnap predikációi, 303.

híjával többnyire csak rengeteget árt”, de „a bölcsesség ékesszólás nélkül nem sok hasznára van a köznek”.⁶⁸

*

Prédikációit azért adta ki, aki tudta (mecénási segítséggel), hogy azokat szerényebb képességű és kedvezőtlen körülmények közt élő paptársai hasznukra fordíthassák az igehirdetésben. „A plebánosok – állapítja meg Pázmány – nem egyaránt tudósok; nem is egyaránt bévesek jó könyvekkel; és így a prédikációcsináláshoz nem egyaránt értenek.”⁶⁹ Hasonló mintaközlő szándékról és hasonló panaszos helyzetjelentésről számos beszédgyűjtemény előszavában olvashatunk. Könyvekben csakugyan hiány mutatkozott. Kelemen Didák többször kérte pártfogóit, hogy legalább Pázmány prédikációit juttassák el hozzá; mert Pozsonyban talált ugyan példányt, de drágasága miatt nem vásárolhatta meg.⁷⁰ A nehézségek ellenére az Isten ígéjének útja általában ez volt: „élő nyelvvél” hirdették a nagy szónokok, majd kibővítve közre adták, végül újabb élő nyelvek által jutott el a hallgatók széles köréhez.

A beszédgyűjtemények olvasóközönsége tehát a papság, de a prédikáció a hívők egyetemességéhez szólt. Az elméleti traktátusok szerzői, Nagy Szent Gergelytől Csete Istvánig és Kaprinai Istvánig,⁷¹ azt tanácsolták, hogy a pap vegye figyelembe, kiknek, miféle hallgatóknak prédikál, férfiaknak, nőknek, öregnek, fiatalnak, műveltnek, egyszerű népnek; hítségünkink ezt gyakran maguk is hangoztatták (Csúzy: „az együgyűek kedvéért azt mondom”, „többet szólok, az elmésbeknek a theologusokkal”⁷²), de a tanácsot nemigen fogadták meg. Beszédek mondanivalója, modora, stílusa egynemű; változatokat csak szerzőnként tapasztalunk, változást (egyszerűsödést) pedig a klasszikus kor végén, amikor már olyan prédikátorok is megszólalnak és nyomtatáshoz jutnak, mint Kosztolány Sándor körösladányi káplán.

Prédikációt hallgatni kötelesség, haszna igen nagy. Mert a papi szónok, mint Pázmány írja, „nem olyan hiúságos vizsgálásokról beszél, minéműkkel tellyesek a világi bölcsek könyvei; nem a maga hasznárúl szól, mint az urak szoktak beszélni a szolgálkkal. [...] Ha várasházába vagy törvényszékbe mégy, perpartvart, vádolást, büntetést, adószedést hallasz; menyországúrul semmit nem hallasz. Ha barátiddal egyyüvé gyölekezel a hazug piacra, pénzrúl, jólakásrúl, házi galibárul, világi szorgalmatoskodásrúl, mások rágalmazásárul elég szókat hallasz; a bünök rútságárul, a pokol kínjairul semmit nem hallasz. Ha udvarba mégy, tréfát, csúfságot, emberszóllást nem keveset hallasz; a tiszta életnek és angyali erkölcsöknek dícsiretirul semmit nem hallasz. [...] Lelki dolgot, üdvösséges tudományt csak az Isten házában, csak a Christus iskolájában hallasz.”⁷³ Kováts

⁶⁸ Szent Ágoston a keresztény tanításról. Ford. VÁROSI István. *Keresztény Remekírók*. Szerk. KUHÁR Flóris. 3. k. Bp., 1944. 216.

⁶⁹ PÁZMÁNY prédikációi. A keresztény olvasókhöz. – Lósy Imre egri püspök írja, Pázmány levélbeli közlésére hivatkozva: „Úgy rendelte ő Nagysága az postillát, hogy akármely együgyű ember is ha olvasni tud, tudjon belőle prédikálni.” (Lósy levele Homonnai Drugeth Jánoshoz, 1637. febr. 20. MKSz 1926. 139.)

⁷⁰ Kelemen Didák levelei. Ed. RÁKOS B. Raymund. Róma, 1978. 221., 333.

⁷¹ Nagy Szent GERGELY pápa, *A lelkipásztorság törvénykönyve*. Ford. FÉLEGYHÁZY József. *Keresztény Remekírók*, 5. k. Bp., 1944. – CSETE István, *De eloquentia sacra. Sacri sermones* c. könyvében, ed. GYALOGI János, Claudiopoli, 1750. – KAPRINAI István, *Institutio eloquentiae sacrae*, I–II. Kassa, 1758–760. Néhány részlete magyarul: TARNAI Andor–CSETRI Lajos, *A magyar kritika évszázadai*, I. Bp., 1981.

⁷² CSÚZY Zsigmond, *Morzsalék*, 20., 29.

⁷³ PÁZMÁNY prédikációi, 453.

Ágoston elmondja, miként hat a templomi beszéd: „Beszáll először a predikált ige az embernek fülébe, onnét szívébe, s abban csudálatos nagy mozdulásokat indétt, oly mozdulásokat, mellyek által megtanulja, mint kell a világ csalárdságát és az ördög incselkedését kerülni; megtanulja, mint kell Istent jámborul és tekéletessen szolgálni; megtanulja a bűnök sullyát; megtanulja a jóságos cselekedeteknek méltóságát s Isten előtt kedves vultát. [...] Igy ki azelőtt a bűnök zsoldosa, az örök kárhozatnak rabja vala, Isten fiává léssen.”⁷⁴ Persze csak akkor, ha „amit hallunk, cselekedetünkkel megpecsételjük” – figyelmeztet Pázmány. „Aki csak avégre halgatja az Isten igéjét, hogy gyönyörködjék ennek csudálatos harmoniájában, szépségében; hogy lássa ebben fogyatkozásait, de meg ne jobbítsa; értse az Isten akaratját, de füle mellől bocsássa: bezzeg ezzel a halgatással Isten fia nem léssen.”⁷⁵

Az üdvösséges prédikációhallgatásról hitszónokaink igen jeles hasonlatot találtak Aranyaszájú Szent Jánosnál; ezt idézi röviden Káldi,⁷⁶ Kelemen Didák,⁷⁷ Török Damascenus,⁷⁸ hosszabban Pázmány: „Mikor egy szép kertből házadhoz mégy, egynehány szál virágot szoktál kezdedben hazavinni; ha szőlődből visszatérsz, vagy ágacskákat vagy gyümölcsöt visz kezdedben kedves cselédednek; ha gazdag lakodalomban vagy, keszkenőd végiben egynehány confrejtet házadhoz visz futosó gyermekednek. Ezt miveld, mikor a predikációról hazamégy, feleségednek, gyermekidnek, egész házad-népének vígy valami szép tanuságot, azt add elő asztalod felett, arrúl beszéljess kedvesiddel.”⁷⁹

Sajnos, nem minden keresztény ilyen. Már az első katolikus prédikációgyűjtemény szerzője, Telegdi Miklós, panaszkodni kénytelen: kevés a hallgató, némelyek későn jönnek a predikációra, „mikor immár meg is kezdtem fáradni”: hálátlan nagyszombati nép, „mélán leráztuk volna régen immár lábunkrul a port, és másua mentünk volna predikállani”.⁸⁰ „Sok helyen csaknem félüres a templom” – írja több mint két évszázad múlva Simon Máté.⁸¹ „Hányszor nem kell nekünk – kesereg Alexovics Vazul – majd csak nem magoknak a falaknak beszél-lenünk? [...] Akad egy legkisebb foglalatossága valakinek? már eszébe sincs a predikáció. Reménl valaki itt vagy amott némelly nyereséget? nem adná ezt harminc predikációért. Jár valaki egy kis selyem ruhácskában? már szégyenl halgatni predikációt. Nemesb vérből származott valaki, vagy egy kis magasb polcra felverődött? már nem méltóztatik magát megalázni a predikációra. Tart valamit ember maga eszeről s tudományáról? már hiszi, hogy nem szükséges néki a predikáció. [...] A komédia ház rakva vagyon halgatókkal; a bálhá ház rakva vagyon táncolókkal; a hec ház rakva vagyon játszókkal”, de a szentegyház üres és pusztá.⁸² A templomkerülésre mindenféle ürügyeket találnak. Káldi György: „Restellik télben egy óráig a predikációt halgatni, kik az utcán való trécselést fél napig sem únják el, s a hideget sem érzik.”⁸³ Szabó István, a leányokról: „Nem

⁷⁴ KOVÁTS Ágoston, *Alkalmatos és alkalmatlan rajta létel*. Második esztendő, első rész. Pest, 1803. 198.

⁷⁵ PÁZMÁNY predikációi, 458.

⁷⁶ KÁLDI György vasárnapi predikációi, 304.

⁷⁷ KELEMEN Didák, *Buza fejek*, 240.

⁷⁸ TÖRÖK Damascenus, *i. m.* I. 255–256.

⁷⁹ PÁZMÁNY predikációi, 459.

⁸⁰ TELEGDI Miklós, *i. m.* 419.

⁸¹ SIMON Máté, *Vasárnapi predikációk*. Vác, 1804. I. 52.

⁸² ALEXOVICS Basilius, *Vasárnapi predikációk*. Tavasz rész. Pest, 1790. 114.

⁸³ KÁLDI György vasárnapi predikációi, 213.

szégyenlik az ifjú legényekkel nyájoskodni, játszozni; a tanításra szégyenlik menni.⁸⁴ Pázmány: „Némely emberek [...] azt mondják, hogy azért nem kívánják a predikáció-hallást, mert ők mind tudják, amit a predikátor tanít.”⁸⁵

Sokan, ha betérnek is a templomba, csak zavarják az ájtatosságot, és botránkoztatást okoznak. Az uraság sürgeti a papot, rövid „vadászó misét” kíván, hogy mehessen vadat úzni.⁸⁶ Mások elegendőnek vélik „a végére vagy közepére jönni az isteni szolgálatnak”, s azalatt „ujtságot s levelet olvasni, csácsogni, trágárkodni s embereket szállani”.⁸⁷ Az ilyenek „csak test szerint vadnak jelen a predikáción, elméjükkel pedig másutt vándorolnak, sőt súgnak-búgnak, kacagnak, tobákoznak, hívságokat szóllanak, másokat rágalmaznak”,⁸⁸ „suttognak, tereturáznak, szunnyadoznak, gondolattal a fazékek s mulató helyek közt forgolódnak, a padnak Krisztus előtt oly rendetlen térdeléssel s könyökléssel támaszkodnak, hogy hasonló disszel és csinnyal még az alacsonyabb rendű nemes háznál se mernének megjelenni”.⁸⁹ „Némelyek szunnyadoznak alatta; némelyek magokhoz hasonló trágárokkal trécsélnek; némelyek mások ruházatját vizsgálják; némelyek szemekkel ide s tova vándorlanak, és mintha valaki reájok bízta volna, ki jött bé a templomba, micsoda zörgés lett ama szegeletben, tudni akarják.”⁹⁰ Ismét mások „a felszentelt háznak ajtaján úgy toppannak be, mintha az istállóba vagy valamely bordélyházba mennének; nem is azért mennek, hogy imádkozzanak, [...] hanem hogy lássanak, látszattassanak...”⁹¹

Bosszúságot okoztak a predikátoroknak bírálóik. A könyvük ellen felhozható kritikát könnyen elhárították a régi jó topossal, melyben az író gyengeségének szerénykedő bevallása mellett, utalva a bíráló igényének illetéktelenségére, a kegyes szándék kért méltányosságot és égi jutalmat. Mint Csúzy Zsigmondnál: „Vasárnapi predikációmat, im, aprólékos forgácsaiból és töredezett cserépeiből öszveszedetgven kirázogattam, és nem a nagy elmék, hanem az együgyűek s könyvek nélkül szükölködők kedvéért, engedelemre görbett alázatos pennával

⁸⁴ SZABÓ István vasárnapi predikációi, III. 44.

⁸⁵ PÁZMÁNY predikációi, 454.

⁸⁶ ILYÉS András, i. m. II. 54. – A „vadászmisé”-ről részletesen I. tanulmányomat *Isten gyertyácskái* c. könyvemben, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1994. – Dugonics Andrásnál a türelmetlen templomozók jellegéje: „Hamar mise, kurta predikáció, hosszú kolbász.” (*Magyar példa beszédek és jeles mondások*, Szeged, 1820. I. 179.)

⁸⁷ CSÚZY Zsigmond, *Lelki éhség*, 160.

⁸⁸ KELEMEN Didák, *Buza fejek*, 241.

⁸⁹ MOLNÁR János, *Egész esztendőnek vasárnapira és innepire szolgáló predikációk*. Pozsony és Kassa, 1777. 527.

⁹⁰ TAXONYI János, i. m. 546.

⁹¹ GÁLL Bernardinus, *Búza kalászkok*. Szeged, 1817. II. 47. – Az efféle panaszrádat épp oly régi, mint maga a prédikálás. Már Órigenész, miután megróta a távolmaradókat, a jelenlévőket figyelmetlen és tiszteletlen viselkedésükért korholja, a mi kései predikátorainkhoz nagyon hasonló módon: „Praesentes etiam et in ecclesia positos non estis intenti, sed communes ex usu fabulas teritis, verbo Dei vel lectionibus divinis terga convertitis.” ORIGÈNE, *Homéliek sur la Genèse*. Ed. Louis DOUTRELEAU. Sources Chrétiennes, 7 bis. Paris, 1976. 256. (A mű csak latin fordításban maradt fenn.) A botránkos viselkedés megrovása nemcsak predikációkban történt, és nemcsak Magyarországon. Egy újkori francia példa – versben: „Noz mignons vont par ceste eglise, / Là fringuent chascun à sa guise / Et se vantent de leurs beaux faits / Qu'ilz ont peut-estre au matin faits. / Parlent bien de leurs follies, / Et puis jugent des plus jolyes / Des plus belles, des plus mignonnes, / Là ilz en font et dieu de bonnes. / Orront quelque messe peut-estre, / Mais qu'il y ait diligent prestre / Qui saiche despescher à coup, / Car ung long les fasche beaucoup; / Et puis quant dieu regarderont / L'ung des genoux ung peu pliront, / L'autre jambe auront estendue / Aussi royde que de bec de grue / Depuis le pied jusqu'à la fesse.” (Eloi D'AMERVAL, *Le Livre de la Grant Dyablerie*. Paris, 1508.)

papirosra tettem. Vélem, hogy csiklándoztató szájok-izin nem léssen azoknak, kik, nagyra vágván, mindenkor, mindenütt és mindenekben ékes szófodorgatást, álomhövelyező nyájas fabulázást s nyúghatatlan elmefuttatással hizelkedő szófia beszédet kívánnak. [...] Vedd jó néven azért, s ne mostoha, hanem kegyes kézzel, keresztény olvasó, csekély munkámat, és abban ne vastag elmém tompaságát, ne mosdatlan kezem szennyét, vagy vakaratlan pennámnak hibás fogyatkozásait vizsgáljad, hanem jó szándékomat tekéntsed. [...] Vagyok is olly reménségbe, [hogy] ezen csekély munkámnak is érdeme szerént megfizet az Uraknak Ura...⁹² Kellemetlenebb (mert nem fiktív) kritika volt az, amely közvetlenül érintette az igehirdető szónoki tevékenységét. Sok ilyent hallhattak, mert prédikációs téma lett belőle. Van, aki az egyházi beszédet – panaszkodik Szabó István – „csak papok nótájának, prédikáló székek trombitálásának, haszontalan rettentéseknek és csak kigondolt szófia beszédeknek tartja”,⁹³ ezért aztán el sem megy a templomba. „Azt mondjátok, hogy ha más prédikálna, igyekeznének, és szívesen mennének hallására; de ennek éppen unalmas a tanítása...”⁹⁴ „Ha mesét, ha históriát, ha füleket csiklándoztató ujságokat prédikál a pap, szívesen halgatják, [...] ha pedig merő lelki üdvösségre való örök igazságok prédikálnak, úgy halgatják, mintha nem halgatnák.”⁹⁵ Némelyek kétségbe vonják a prédikátor hozzáértését. „A papok a világi dolgokhoz mit tudnak?” – kérdezték gúnyosan Csete Istvántól; „mit ért egy fűzfa pap a practikához?” – kérdezték Csúzytól.⁹⁶ Kéretlen bírálók szájukra veszik a prédikátor stílusát, előadói modorát: „nem arra figyelmeznék, mit mond a lelki tanító, hanem micsoda bordába szőtt beszéde vagon? minémű keze és szája járása? mit itélhetnek s gúnyolhatnak meg az ő szavaiban” – sopánkodott Stankovátsi Leopold.⁹⁷ Úgy látszik, nemigen volt foganatja Pázmány tanácsának: „miképpen a király levelében nem azt nézzük vagy böcsüljük, ki kezével, minémű pennával és tentával íratot, hanem arra vigyázunk, mit foglal magában: úgy a predikációban sem kel arra vigyáznunk, mely ékes vagy tótos magyarsággal, minémű mesterséges szóllásokkal, mely új találmányokkal színesítettet és festetet a predikáció, [...] hanem arra kel elménket fordítani, ami Istené a predikációban. [...] Bezzeg ha azt meggondolnók, nem válogatnánk ennyit a predikátorokban; nem hallatnának ama mondások: Ezt nem halgathatom; amannak unalmas tanítása; amaz akadozva szól: emez igen tótos; ím uram nemigen mélyen gázolt a theologiában.”⁹⁸

Különösen nehéz dolga volt a temetési orátornak: tartania kellett az elhunyt rokonainak hiúságától és vádaskodásaitól. Baranyi Pál nyilván tapasztalatból tudta: „a halgatók panaszolkodva mondják: még ezt vagy amaszt elhagyta a prédikátor; még ezt vagy amaszt elérhözhatta volna. [...] Mások csúfképpen ezt vágják a prédikátor nyakába: Bezzeg megaranyozták avagy arany kenővel kenték meg ennek a prédikátornak a nyelvét, sebessen fut a hazugság vágásában.”⁹⁹

⁹² CSÚZY Zsigmond, *Lelki éhség*. A keresztény kegyes olvasóhoz.

⁹³ SZABÓ István böjti prédikációi, 165.

⁹⁴ Uo. 7.

⁹⁵ SZABÓ István vasárnapi prédikációi, I. 87.

⁹⁶ CSETE István, *Panegyrici*, 102. – CSÚZY Zsigmond, *Lelki éhség*, 352.

⁹⁷ STÁNKOVÁTSI Leopold, *Vasárnapokra szolgáló prédikációk*. Első esztendő első része. Győr, 1789. 348–349.

⁹⁸ PÁZMÁNY prédikációi, 455.

⁹⁹ BARANYI Pál, *i. m.* A kegyes olvasóhoz.

A hallgatók nem szerették, ha a pap kemény szóval feddette őket bűneik miatt. „Némellyek – írja Csúzy – dúlnak-fúlnak a prédikátor ellen, [...] azt vetvén ellene, hogy felettébb haragosok, szüntelen pattagnak, parasztól és gorombán mindeneket kifakasztanak, s legkisebb fogyatkozást sem halgathatnak el, hanem azt tele torokkal kikiáltják; egy szóval: semmi olyast nem mondanak, melly kedve szerént lévén, hizlalná fülöket, csiklándoztatná hallásokat, avagy valamikor vidám nyájasságra gerjesztené akaratjokat.”¹⁰⁰ Az ő kívánságukat foglalja össze Kováts Agoston: „Ne beszéljetez nekünk rettenetes dolgokat, hanem szóljatok tetszetősseket; ne kiáltozzatok nekünk a bűnnek szörnyűségéről, a halálnak keserűségéről, az Isten ítéletének keménységéről, a pokol kinjainak keserűségéről; szóljatok nekünk tetszetősseket.”¹⁰¹ Vannak prédikátorok, akik hogy kedvében járjanak ezeknek, „és a hallgatók száma és nyereségek ne kissebedjék, gyönyörűséges és ujságos beszédekkel gyönyörködtetik őket, és a szűk-széges dorgálásoktól megszűnnek, és inkább szorgalmatoskodnak az ékes szóllásnak virágocskáiról, hogysem az hathatós okokról, mellyekkel a hallgatókat jobbit-sák, és azoknak vétkeit kigyomlálják” – az ilyenek „haszontalan” prédikátorok, szögezi le Illyés András.¹⁰² Az igehirdetőnek Keresztelő Szent János legyen a példaképe, aki – mint Káldi György írja – „nem gyengén tapogatta a bűnösöket, sem a viszkető fülöket nem vakargatta, hanem, amint szokás mondani, körmös kézzel nyúlt minden rendbéli emberekhez” – s hozzátold két hasonlatot: „Nem igazán szereti az anya a fiát, aki látván, hogy elaludta óráját, a mesternek kegyességével biztatja, és igen megveretteti; hanem aki felrázza az ágyból, és rettentvén a mesternek keménységével, megmenti a vereségtől. Rest pásztor az, aki inkább megengedi, hogy a juhok szabadjában járjanak a zöldellő erdőn, ha szintén a farkas torkába akadnak is, hogysem botjával vagy süvöltésével onnét eltérítse...”¹⁰³

A prédikátornak fájdalommal kellett tapasztalnia, hogy igehirdetői fáradozása gyakran eredménytelen. Ha meghallgatják is a papi beszédet, „amint szokták mondani, egyik fülön bémegyén, a másikon ki” – írja Káldi, s az ilyeneket, bibliai locusok alapján, kősziklához, tövishez, útfélhez hasonlíttja.¹⁰⁴ Pázmány szitáéhoz, „mellyen a búzának java és tiszta vékony liszti általmegyén, csak korpa marad benne”.¹⁰⁵ Kosztolány Sándor szerint: a keresztények, ha csak hallgatják az Isten igéjét, de nem cselekszik meg, amit parancsol, „hasonlók azokhoz, kik hallván éjtszakának idején az útszákon valamelly szép muzsikaszót, ha már lefeküdtek is, fejeket felemelik, sőt sokszor ágyokból is felkelnek, az ablakhoz mennek, hogy annál jobban hallhassák a füleket csiklándoztató ékes muzsikának harsogását. De el nem mulván a muzsika, ismét ágyasházakba visszatérnek, lefeküsznek, és édesdeden alusznak.”¹⁰⁶ „Neveti az ördög az illyeneknek prédikációhallgatását.” (Stankovátsi Leopold)¹⁰⁷

¹⁰⁰ CSÚZY Zsigmond, *Morzsalék*, 399.

¹⁰¹ KOVÁTS Agoston, *i. m.* Első esztendő, első rész. 181.

¹⁰² ILLYÉS András, *i. m.* I. 81.

¹⁰³ KÁLDI György vasárnapi prédikációi, 71.

¹⁰⁴ KÁLDI György három beszédet írt a magvető parabolájáról. Vasárnapi prédikációi, 292 skk, 301 skk, 310 skk. Az idézet: 307.

¹⁰⁵ Pázmány prédikációi, 455.

¹⁰⁶ KOSZTOLÁNY Sándor, *Egész esztendő-béli vasárnapokra intéztetett szent beszédek*. Pozsony és Pest, 1794. II. 200. – A hasonlat Ezekiel próféta szövegén alapul; fölhasználta PÁZMÁNY is. (Prédikációi, 458.)

¹⁰⁷ STANKOVÁTSI Leopold, *Vasárnapokra szolgáló prédikációk*. Második esztendő első része. Győr, 1790. 202.

A gyümölcstelen beszédhallgatás annyit ér, mint Pádulai Szent Antal prédikálása a halaknak. „A prédikáció után is – írja Taxonyi János – csak abban maradtanak, amiben a prédikáció előtt voltak. A tőkehal szinte olly ostoba vólt, mint azelőtt. A csuka szinte úgy prédált, mint azelőtt. A rák szinte úgy hátra mászott, mint azelőtt. Az angolna szinte úgy szilajkodott, mint azelőtt. A habarnica szinte úgy ragaszkodott a kősziklához, mint azelőtt.” Így a rossz prédikációhallgatók: „A kevély azután is vágyódik a nagy tisztségekre, mint azelőtt. A fősvény azután is uzoráskodik és igazságtalankodik, mint azelőtt. A fajtalan szinte úgy bujálkodik és kurválkodik, mint azelőtt. A részeges szinte úgy gyakorolja a korcsmákat, mint azelőtt. Egy szóval: mint a fehér holló, olly ritka, ki a prédikáció után búcsút venne gonosz szokásától.”¹⁰⁸

Simon Máté leleményes formát talált szomorú tapasztalatainak előadásához. Felsorolja az Isten igéjének bibliai metaforáit, majd mindegyikhez hozzáfűzi, hogy az ige hatástalan marad: „nem munkálkodik mint világosító nap, mert a bűnösnek szíve sár, melly a nap sűgáritól megkeménykedik; nem munkálkodik mint kétélű pallos, mert a bűnösnek szíve kőszikla... nem munkálkodik mint kalapács, mert az illyen megátalkodott bűnösnek szíve kovácsoló üllővas... nem munkálkodik mint égő tűz, mert az illyen bűnösnek szíve meglágyíthatatlanságára nézve gyémánt... nem munkálkodik mint jó mag, mert a bűnösnek szíve tuskéktől ellepett szántóföld... nem munkálkodik mint alkalmas eső, mert az illyen bűnösnek szíve magos hegy, mellyről az eső minden haszon nélkül a völgybe nagy sietséggel lehömbölik.”¹⁰⁹

Prédikátoraink gyakran mondták magukat a lelkek halászaiknak, de látniuk kellett, hogy halászatuk sokszor sikertelen. Elkecsereedésében Csúzy egyszer már-már hajlott rá, hogy engedményt tegyen hallgatói ízlésének: „munkálkodunk, szorgalmatoskodunk, új-új elmefuttatásokkal, mézzel folyó beszéddel s fülöket csiklándoztató szófodorgatásokkal prémezzük hálónkat, s édesgetjük horgunkat”¹¹⁰ – mindhiába. Érdemes egyáltalán buzgólkodni a szószéken? – tette föl magának a keserű kérdést Szabó István: „Mi haszna vólna azoknak prédikálni az isteni félelmet, kik az Isten törvényének jármát kitörvén, a keresztényi tökéletességnek sövényét elrontván, mint amelly víz megszagatja gátját és töltését, kiöntik magokat minden gonosszágra? Nincsen ház, nincsen major, nincsen kert, nincsen mező, ahová nem hat és által meg által nem foly feslettségek. Mi haszna vólna azoknak prédikálni az isteni félelmet, kik mint a zabolátlan ló, szabad indulatjuk után ragadtatván, nincs ami megrettentse őket? [...] Mi haszna vólna azoknak prédikálni az isteni félelmet, kik e jelenvaló életnek gyönyörűségiben úgy elmerültek, hogy a jövendő dolgok felől hallani sem akarnak?”¹¹¹ A leghatásosabban Csúzy írta meg a kudarc áriáját: „Teli torokkal kiáltunk a prédikáló székéből: ne rágalmazz, ne orozz, felebarátodat meg ne csaljad, s az igazságot ne palástold... a világ csak neveti, s bolondságnak itéli. [...] Hirdeti a prédikátor, hogy ellenségünkön bosszút ne álljunk, a gonosztételért rosszal ne fizessünk... neveti ezt a világ, s bolondságnak itéli. [...] Kiáltja továbbá a pap: békeességessék legyetek, ne háborogjatok, s visszálkodásokkal magatok közt meg ne hasonljatok... mind

¹⁰⁸ TAXONYI János, *i. m.* 547–548. – Stankovátsi Leopold érdekes variánst írt a témára, az imént idézett helyen, 201.

¹⁰⁹ SIMON Máté, *A penitentiáról nyólc prédikátiók*. Vác, 1800. 99–100.

¹¹⁰ CSÚZY Zsigmond, *Morzsalék*, 319.

¹¹¹ SZABÓ István vasárnapi prédikációi, II. 9–10.

bolondságnak alétja ezt a világ fia. [...] Végre kiáltok én is s szivessen intlek: ne tobzódjatok, ne dúskálkodjatok, emberi képetekből le ne vetközzetek, őstől maradt vagy akár mint szerzett javaitokban kérkedékenységgel ne kevélykedjétek, szép tálentomitokkal gonoszúl ne éljétek, s feslett trágárságokban ne hivalkodjatok... Bolondság, azt felelik, minden papolása! Ez a mi sorsunk, ez a mi részünk!”¹¹²

A prédikáció műfajában, melyet a hivatalos tudomány nemigen szeret irodalom számba venni, íme, megjelent a legirodalmibb hang: a személyes vallomás, a líra.

*

Személyes közléseket az egyházi szokás és fegyelem többnyire csak a beszédgyűjtemények ajánlásában és előszavában engedélyezték, de az erősen kikívánczolt érzelme meg-megszólal a prédikációkban is, és különválva a tanítás személytelen hangnemétől, mintegy lírai medáliliákat képez.

Szokás volt prédikátorainknál a szerzői szerénykedés, bevallása annak, hogy a tárgy nagyszerűségéhez képest tudása és szónoki ereje csekély; de lehetett ezt egyéni módon is csinálni. Mint Csúzy. Amikor Mária „hét epeségéről” készül beszélni, amúgy népiesen mondja: „Nagy fába vágta, páter, a fejszédet!” (Ki gondolná, hogy a mondatnak csak az alakja hazai, a tartalom Szent Jeromosé, akit Csúzy idéz is: „Grandes materias ingenia parva non sustinent.”) A folytatás irodalmibb: „Iszonyú mélységnek ered vitorlátlan hajód! Nincs a dologhoz se írod, se pedig szelencéd!”¹¹³ Itt a szokatlan önmegszólító forma ad érzelmes, lírai jelleget a szövegnek. Tehetségét meghaladó téma Csúzy számára Szent Ignác méltatása is. Ezúttal hallgatóit szólítja meg: „Mit remélhettek [...], dicsíresre szükséges ékessen szőlő Demosthenest? vagy a parlamentomokban fodorétott szókkal fenn-pattagó Tullius?” Ne várjanak tőle szónoki bravúrt, nincs hozzá képessége. „Mit tudjak tehát én szólni? mit tudjak beszélni? aki se szó, se ige nem vagyok” (mint Keresztelő Szent János, illetve Krisztus), „hanem csak tompa hangja a szónak, és a megtestesült Igének haszontalan rebegő szolgája? [...] Bezzeg most volna szükséges nemcsak Aristotelesnek nyúghatatlan futtatással mély elmélkedése, nemcsak Tullius avagy Demosthenes mézzel folyó beszéde, hanem mind Apellesnek, mind pedig Zeuxes fő képiróknak festő ecsetcskéje”; ezek nélkül a jezsuita rendalapító erényeinek magasztalásán „tehetségem semmisége majd-majd ingyen [= hatástalanul] szorgalmaskodik.”¹¹⁴ Minden másnál nehezebb feladat Mária nagyasszonyunk méltó dicsérete. Fáradoztak ezen a közönséges orátorok „szófodorgatásokkal”, a szentatyák „éles elmélkedésekkel”, gyönyörű hasonlatosságokkal tisztelték meg az angyali karok és maga Krisztus; ő, az egyszerű prédikátor, kénytelen bevallani: „a napvilágra, denevér lévén, nagyon megtompul elmém, rebegő nyelvem megnémül, és ingyen iparkodó tehetségem visszahanyatlik”; mindazonáltal megpróbálja teljesíteni tanítói kötelességét, s ehhez szép invokációval kér segítséget: „Engedd tehát Jézus, Mária szent fia! engedd, hogy [...] legalább egy olyan üdvösséges szikrácskát gerjeszt-hessek hiveid szívében, mellyel Nagyasszonyoknak régi köteles szolgálatjára fogyanatosban ösztönöztessenek.”¹¹⁵

¹¹² Csúzy Zsigmond, *Lelki éhség*, 351–353.

¹¹³ Csúzy Zsigmond, *Sípyszó*, 431.

¹¹⁴ Uo. 301–302.

¹¹⁵ Uo. 356–357.

Padányi Bíró Márton tudós formába öntötte prédikatori tűnődését. Nagy Szent Gergelyt idézi az igehirdetés különféle módjairól, melyeket a négy evangélista emblémái jellemeznek, majd fölteszi a kérdést: „Hát én már mit cselekedjem, kihez ragaszkodjam és kivel szóljak? Ha Szent János sassával repülni akarok, elmémnek tompasága megszegyenit... Ha a Szent Lukács ökrével igen együgyűen szülök, ez a tudósoknak és értelmeseeknek nem tetszik... Ha a Szent Márk oroszlánjával mindenkor ordítok, [...] és a bűnrül feddözöm, ezzel is kedvetlenséget szerzek... Ha Szent Máté emberével szülök, ez igen állhatatlan, soha egy állapotban nem marad, az igazságnak pedig, mellyet köll szölnanom, változhatatlannak és örökösnek köll lenni... Hát mit cselekedjem?” – végül azzal nyugtatja meg magát, hogy így is, úgy is a gyermek Jézus, ki az írástudókat tanította, szól az ő szájával.¹¹⁶

Nagypénteki beszédben a téma megrendítő, s ez több prédikátort arra készítette, hogy lírai intonációval vezesse be szónoklatát. „Mít mondjak, avagy mit szóljak? – kezdi igen szépen Simon Máté – a Nap meghomályosodott, a csillagok szemeket béhunyták, az ég gyászba öltözött, a föld megrendült, a kősziklák megrepedtek, a templom superlátja kétfelé szakadott. Mít mondjak, avagy mit szóljak? a harangok megnémultak, az orgonák elhallgattak, az óltárok megfosztattak. Mít mondjak, avagy szóljak? akárhová tekintek, akármerre fordulok, csak kereszték, csak feszületek, csak szomorú jelek láttatnak. Bizonyára illy állapotban, illy környülállásban nem szöllásnak, hanem zokogásnak, nem beszédnek, hanem könyvezésnek, nem prédikálásnak, hanem sírásnak vagyon ideje. [...] Sírást, sírást tehát, óh keresztény lélek! az ékes beszéd helett és az okoskodás helett zokogást!”¹¹⁷ Pázmány a fájdalomtól való elnémulás és a szóbeli érzelemkitörés közt látszik habozni. Mind a kettőre történeti példát hoz elő. Arisztotelész retorikájában azt olvasta, hogy Amasis király, midőn vesztes csata után a fiát szeme láttára megölték, mérhetetlen fájdalomában csak hallgatott. Croesus némának született fia viszont, idézi Aulus Gellius nyomán a hérodotoszi eredetű toposzt, apja halálos veszedelmét látván, hirtelen megszöllalt. Pázmány a második példát követi: „a köveknél is keménybek vólnánk, ha meg nem indúlna szívünk és nyelvünk a mí Urunk szenvedésin” – és hosszú tegező invokációval fordul Jézushoz: „ha a Bálaam szamarának nyelvet adál, adj nékem is oly erőt, hogy a te sok nyavalyáidat és keserves kínjaidat a te néped eleibe adhassam.”¹¹⁸ Pázmány beszédkezdő ötletét, a toposszal együtt, átvette Kelemen Didák, de gyönyörű egyéni variánst alkotott belőle.¹¹⁹

Hallgatni? zokogni? beszélni? – a dilemma Csúzyt is foglalkoztatta, mégpedig sajátos helyzetben és egyéni indítékból. Egyik beszédében „Istentől elfajúlt, magában meghasonlott s ezért is siralmas gyászban öltözött s keserves búban zabált” hazánkról készül erkölcsi oktatást adni. Gyakori téma feddöző prédikátorainknál, de Csúzy szokatlan módon fog hozzá: „szóljak-e (vastag szeget üt fejemben), vagy csak lecsüggő és szomorúan lefüggesztett fővel és földre szegezett s könyvben lábbott szemmel halgatván, zokogjak? Nem tudom.” Az egykori

¹¹⁶ PADÁNYI BÍRÓ MÁRTON, *Micae et spicae*, 31–33.

¹¹⁷ SIMON MÁTÉ, *Az Úr Kristusról XXXX. egynehány prédikátiók*. Vác, 1802. 280–282.

¹¹⁸ PÁZMÁNY PREDIKÁCIÓI, 484–485.

¹¹⁹ KELEMEN DIDÁK, *Buza fejek*, 280–282. Kölcsönzéseiről: OCSKAY György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációjában*. ItK 1982. 436–448. – A néma fiú megszöllálásának toposzáról l. tanulmányomat, in *Isten gyertyácskái*.

kuruc tábori papnak szembe kell néznie kuruc múltjával,¹²⁰ ezért tétovázik. „Tudom azt, ha hogy szóllok, gyűlölségben esem; mert a lelki orvoslást is, féltő, netalán balra magyarázzák némellyek; vagy talán az igazmondásért bé is török fejem.” Páratlanul egyéni kép: a lehorgasztott fő, a zokogástól elcsukló hang – s végül az elszánás: „Szóllok mindazáltal, hogy legalább keserűségem enyhődjék valamennyire.”¹²¹

Szabó Istvánt, úgy látszik, mélyen foglalkoztatta igehirdetői hivatása, munkája, hatása; többször beszélt róla. „Mi oka, hogy én az elmúlt [ádventi] napokban merő félelemtől prédikáltam? Igyekeztem ugyan a jó szakáccsal, hogy ha azon étket tálalom is halgatóim eleibe, de más meg más lével légyen készítve, és a jóillatú fűszerszámok izet adjanak. [...] És ha talán kemény lével adtam fel némellykor, arra vigyáztam, hogy valamint a vastag étkekben is találunk sokszor jóízű és kedves aprólékos csemegét, úgy a kemény beszédben is legyenek valamely jóízű falatocskák. Azaz sziveket bátorító és vigasztaló kedves lelki dolgok, és így eddig talán unalmas nem voltam.”¹²² A hallgatók persze nem szeretik a feddő beszédet, de a hitszónoknak vállalnia kell, akkor is, ha „ezek a prédikációk léznek, mellyeket az igaz ítélőbíró Isten előtökbe téssen, és kárhozandó ügyeteket súllyosítják. Félek bizonyára, hogy magam is elő ne kénszeritsek állani, felelni és tanúbizonyságot tenni...”¹²³ A prédikátort feladatától semmi ne tántorítsa el; Szabó István Keresztelő Szent János példájára hivatkozik: „Ha olyan hivatalban vagy, mellyben kötelességed szerint szólanod kell, és azt kérdezik: Te ki vagy? felelj meg Jánossal: Én a kiáltónak szava vagyok. A kiáltónak szava a templomban, a kiáltónak szava a törvényes táblán, a kiáltónak szava a tanácsban. Nem tekintem a személyeket: gazdag légyen vagy koldús, nemes vagy paraszt; az ajándék nem kell, gráciát nem keresek. Nem remélek semmit, de nem is félek semmitül...”¹²⁴

Egyéni leleménynek látszik, hogy Szabó István Jónás próféta őtestamentumi históriájából is anyagot vett hivatástudatának megfogalmazásához: „Vessetek sorsot, és ha énreám esik, mint abban a hajóban Jónásra; ha én vagyok az, aki futottam az Isten színe előtt, és amit parancsolt, hivatalom és kötelességem szerént ki nem mondtam, ha igazságot nem prédikáltam, ha ami feddésre és dorgálásra méltó volt, meg nem feddettem, meg nem dorgáltam, ha akinek lehetett, hasznára és javára nem jártam, nem szóltam, ha egy szóval miattam vagyon a tengeri háború, azt mondom azon Jónással: *Tollite me et mittite in mare*, fogatok engem, és vessetek a tengerbe, és szünjön meg a háború.”¹²⁵ Jónás története nemcsak Babitsot ihlette költői szépségekre és lírai fogadalomra.

A prédikátornak olykor számvetést kellett végeznie. Lelke mélyén vagy – mint Szabó István – hívei előtt, magában a prédikációban. Két esztendő óta hirdeti az igét nemes Nagyszombat városa lakóinak. „Nem sajnáltam melyemet és nyelveimet; kiáltottam; és sokszor fellyebb emelvén szavamat, amint Isaiásnál mondja vala az Isten: *Quasi tuba exalta vocem tuam*, mint a trombitaszót felmagasztaltam és harsogattam. [...] Oh hányszor fohászokdtam Istenemhez, midőn csekély munkáimban fáradoztam; *Da mihi animas, caetera tolle tibi*, adj nékem lelkeket,

¹²⁰ L. erről *Kuruc pap? c. tanulmányomat. (Isten gyertyácskái)*

¹²¹ CSÚZY Zsigmond, *Lelki éhség*, 509.

¹²² SZABÓ István vasárnapi prédikációi, II. 29–30.

¹²³ SZABÓ István böjti prédikációi, 41.

¹²⁴ SZABÓ István vasárnapi prédikációi, II. 18–19.

¹²⁵ Uo. III. 66.

hatalmas és kegyelmes Isten! nem kívánok elmulandó jókat, nem hivságos dűcsőséget, nem egyebet semmit, hanem lelkeket. [...] Te hittál, te választottál a prédikállásra; ne legyen, Isten, haszontalan előtted munkálódásom, kiáltásom! oktass, taníts és belső sugallásiddal igazgass, hogy alkalmas legyek, ki néked lelkeket nyerjek.”

A nagy nekifohászkozás után (melyet csak röviden idéztem) végre fölteszi az életbevágó kérdést: „Vallyon micsoda haszonnal prédikállottam? Te tudod egyedül, Isten, jobban; én nem tudom.” Volt sok állandó és szíves hallgatója, de voltak távolmaradók is, akik „elégségesnek tartották és tartják, ha a sátoros ünnepeken délután megjelennek.” A prédikátorban volna a hiba? „Tudom, hogy tetszik az újság, de én újságokat prédikálni nem tudtam. Tudom, hogy némelyeknek a füleket csiklandoztató beszédek tetszenek, de nekem se elmém, se természet szerént való hajlandóságom, sem akaratom nem vólt soha arra, hogy afféle beszédekre tanuljak. Tudom, hogy némelyeknél a gyenge, simogató és édesgető beszéd kedves, de ha csak afféle beszédekre tanultam vólna, apostoli hivatalomnak és kötelességemnek meg nem feleltem vólna.” S miután – mintegy összefoglalóan – előadta a prédikátori ars poeticák jól ismert toposzait, megkéri a naimi ifjút, kít Jézus feltámasztott vala, prédikáljon helyette ő:

„En ugyan élek újolag, de az irgalmatlan haláltól ismét megkörnyékeztetem, és úgy képzem máris, mintha két szemeim helyein, mint két ablakokon, két kígyó nézdegelne; rózsás ajakimon tarka gyék fekdűne; piros orcámat és hóval vetekedő homlokomat varas véka emésztene; gyenge testemet moly és féreg seregelné; csak száraz csontjaim maradtanak vólna meg...”

Feltámadtam ugyan, hogy a Kristus mindenható hatalma nyilván legyen előttetek, hogy az én halálomból üdvösséges tanúságot vegyetek; élek és ismét meghalok; és ti is minnyájan utánnam jöttök, és vajha a bóldog örökkévalóságba kövessetek...¹²⁶

Olykor-olykor volt rá példa, hogy a prédikátor elégedett lehetett szónoki erőfeszítései eredményével. Kelemen Didák számol be ilyen esetről. 1731-ben Miskolcon egy missziós atya beszéde alatt a bűnbánó hívek „olly nagy zokogással voltak, hogy meg kellett inteni a népet, hogy az predikációt continuálhassa, hogy csenedesedjenek, szűnjenek a sírástól”; a vezeklők körmenetében kétezerhatszázan vettek részt, töviskoronával fejükön, láncsal, kötéllel nyakukban, „voltak, kik kereszteteket húztak, kik magokat disciplinálták”; őt eretnek megtért.¹²⁷ Ilyen siker, ilyen élmény azonban ritkán volt prédikátoraink osztályrésze; forrásaink nem szólnak hasonlókról.

De nem is itt e földön várták buzgóságuk díját. Bizonyára sokszor sóhajtottak a naimi ifjúval: vajha a mennyei örökkévalóságba jutnának! Igehirdetői fáradozásuk jutalmát ott remélték megkapni. Nem is akármí módon. Mert megmondotta Szent Ambrus doctor, az üdvözülteknek más és másféle jutalmat adnak „az mennyei dicsőségnek lakodalmában”, kinek-kinek érdeme szerint. Akik a szent házasságban tisztán éltek, harminc fényes koronát nyernek, az özvegyek hatva-

¹²⁶ Uo. II. 240–245. – A megszólalás fiktív átruházására más példa is van: Stankovátsi Leopold a vanitas-témáról a halált beszélte. (*Vasárnapokra szolgáló prédikátiók*. Negyedik esztendő. Első rész. Komárom, 1799. 42–60.) Bemutatását l. *Ubi sunt* c. tanulmányomban. (*Isten gyertyácskái*)

¹²⁷ Kelemen Didák levelei, 240. – Miskolcon, úgy látszik, sikerült elérni azt, amit Szent Jeromos megkívánt a hitszónoktól: „Dicente te in ecclesia non clamor [= tetszés-zaj] populi, sed gemitus suscitetur; lacrimae auditorum laudes tuae sint.” Szent Jeromos levele Nepotianushoz. *Saint JÉRÔME, Lettres*. Ed. Jérôme LABOURT. I–VIII. Paris, 1949–1963. II. 183.

nat, a szűzek, a mártírok és a prédikátorok százát. „Miképpen szám szerént száznál feljebb nem mehetnek, és az ő drágalátos koronájoknak sem elei, sem vége nincsen, azonképpen nincsen mennyeknek országában nagyobb méltóság, szépség, ékesség.”¹²⁸

Sándor Lukácsy

PREDIGER – ÜBER IHREN BERUF UND IHRE GATTUNG

Die Alten haben sich die Kunst des Predigens aus Lehrbüchern (ars praedicandi oder concionandi) erworben. Diese haben von der Ausarbeitung der Rede bis zur Art und Weise sie vorzutragen alles nötige gelehrt. Diesen Lehrbüchern wird von der wissenschaftlichen Literatur die notwendige Aufmerksamkeit gewidmet.

Eine ganze Reihe von Texten blieb jedoch außer Acht. In diesen Texten geht es um die Aufgabe des Predigers, um seine Absichten und Erfahrungen. Es sind Aussagen und Bekenntnisse, die das breite Spektrum des Predigtums zwischen schriftstellerischer Bewusstheit und Glaubensbewusstsein verdeutlichen. Die vorliegende Arbeit betrachtet solche Texte aus der Blütezeit der ungarischen katholischen Predigt, dem 16.–18. Jahrhundert. Der Prediger hat seinen Auftrag von Christus erhalten, durch den Prediger spricht Gott selbst zu den Gläubigen. Vorbilder des Predigers sind Christus, Johannes der Täufer, der Apostel Paul. Leben und Lehre des Predigers mußten im Einklang stehen. Der Prediger sollte auch nicht danach trachten, sein Publikum mit schönen Worten zu ergötzen, was aber oft nicht eingehalten wurde, da die Prediger selbst gern ausgiebig von den Möglichkeiten der Rethorik Gebrauch gemacht haben.

In den Predigten geht es oft um das Publikum, um sein gutes oder schlechtes Verhalten, um die Kleinlichkeit der Kritiker. Es geht auch um Mißerfolge, die die Verkünder des Wortes bei ihrer Arbeit erfahren haben. Diese persönlichen Bekenntnisse schenken der belehrenden Gattung oft eine poetische Färbung.

¹²⁸ A Karthauzi Névtelen Keresztelő Szent Jánosról. *Nyelvemléktár*, 5. k. 26.